

Офіцинський Р. А.,
доктор історичних наук, професор;
професор кафедри
теорії і методики професійної освіти
та інноваційних технологій ЗІППО

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ В ХІХ СТОЛІТТІ

Мовиться про «довге ХІХ століття», що умовно тривало від початку Французької революції до початку Першої світової війни. Почасті його детальніше відображено в моїй книжці «Закарпаття віддавна» (2022), що має прихильні рецензії у фаховій періодиці¹.

Мої тематичні праці можна почитати у вільному доступі за пропонованим посиланням в електронній бібліотеці «Чтиво»². А виступи в жанрі публічної історії – подивитися чи послухати на персональному Ютуб-каналі³.

Як відомо, докладну концепцію національного відродження європейських народів ХІХ століття розробив чеський славіст Мірослав Грох⁴. Цей процес проходив у три етапи: академічний (фольклорно-етнографічний), культурницький (просвітницький) і політичний. Кожен із них є тривалим – від одного до кількох поколінь – залежно від обставин.

¹ Офіцинський Р. Закарпаття віддавна. Ужгород: РІК-У, 2022. 380 с. Вказані рецензії дивись за посиланнями: <http://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vhis/article/view/857>; http://aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_2/50.pdf

² https://chtyvo.org.ua/authors/Ofitsynskyi_Roman/

³ <https://www.youtube.com/@ofitsynskyi/videos>

⁴ Hroch, Miroslav. Social Preconditions of National Revival in Europe [Соціальні передумови національного відродження в Європі]. New York: Cambridge University Press, 1985. XIII+220 p. URL: <https://archive.org/details/370262156miroslavhrochsocialpreconditionsofnationalrevivalineuropecambridgeuniversitypress1985pdf/page/n5/mode/2up>

Відповідно й українське національне відродження в крайовому вимірі можна умовно персоніфікувати з трьома діячами у первинних межах Мукачівської греко-католицької єпархії. Йдеться про період від Андрія Бачинського до Августина Волошина, де проміжне місце посідає Олександр Духнович. Останній належав до кліру Пряшівської греко-католицької єпархії, котру виділили з Мукачівської 1818 р.

Єпископ Андрій Бачинський від 1772 р. очолював Мукачівську єпархію, котрій австрійський уряд віддав колегію єзуїтів в Ужгороді для постійного осідку. Тут формується крайовий освітньо-культурний центр, зокрема 1798 р. виникла духовна семінарія. Єпархія вживала кириличне письмо.

До речі, 1840 р. в Ужгороді замість латини офіційною мовою стала угорська. Від 1844 р. вона обов'язкова для навчання в школах. 1850 р. вулиці Ужгорода вперше позначили руськими (українськими) написами, через два роки їх замінили на угорські. Тоді Унгвар уперше став Ужгородом. Ця назва стала офіційною після входження краю до Чехословаччини 1919 р.

Перша ужгородська газета (1845 р.) була угорськомовною – «Kassa–Ungvári Hirdetményi Lap» («Кошицько–Ужгородський листок оголошень») – і спільною з м. Кошице, нині Словаччина. Її кошицький видавець Еллінгер відкрив філію своєї друкарні в Ужгороді. Перша крайова кирилична газета вийшла в Ужгороді в липні 1867 р. – суспільний та літературний тижневик «Світ» – орган Товариства святого Василя Великого, що діяло за сприяння греко-католицької єпархії.

Самраз на Закарпатті процвітало москвофільство, що вкорінилося, зокрема й унаслідок переїзду вихідців із краю в самодержавну Росію, де українців по обидва боки Карпат зачисляли до «карпатороссів» – віддаленої спільноти в складі російської імперської нації. Іммігранти-«кар-

паторосси» кон'юнктурно підлаштовували свою ідентичність у рамках панівного ідеологічного курсу країни перебування.

Переломні події світової історії (Французька революція, наполеонівські війни) відлунили на Закарпатті. Про це свідчать Гукливський літопис і покрайні записи на книжках із тої пори. Десятки вихідців звідси прислужилися чужим культурам і державам. Інтелектуальний прошарок у самому ж краї був незначним, представлений переважно духовенством – Іоаникій Базилович, Василь Довгович, Михайло Лучкай та ін., які проявили себе у філософії, історії, мовознавстві, фольклорі, етнографії, художній літературі. Та справили вони ефект не в своєму часі, а пізніше.

Європейська «весна народів» сколихнула край. В Ужгороді, Мукачеві, Берегові в березні 1848 р. вивісили прокламації. З Мукачівського замку звільнили політичних в'язнів. Про угорську революцію в українців Закарпаття непривабливі спомини. Адже гонведи (оборонці вітчизни) Лайоша Кошута вирізнялися шовінізмом. Сам Кошут походив із словацького роду, але заперечував існування словаків як етносу. Якщо такої лінії тримався він, прем'єр-міністр і правитель-президент революційної Угорщини, то що вже казати про його прихильників.

Угорці складали лише третину населення «земель корони святого Стефана», а їхні лідери були проти національної рівноправності. Це прирєкло угорську революцію нарівні з контрзаходами Габсбургів і російською інтервенцією. Російська армія чисельністю 163 тис. осіб почала перехід Дуклянським перевалом 2 червня 1849 р. Оскільки обози відстали в Галичині, російські солдати через обмаль продовольства і фуражу спустошили Пряшівщину, залишивши по собі гнітючі враження. У перший місяць інтервенції серед них виявили до 15 тис. хворих холерою.

Угорська армія капітулювала 1 серпня 1849 р. в Трансильванії неподалік м. Орадя (тоді Нодьварод). Російсь-

ким військам наказали повернутися додому. Мукачівський замок саме обороняли чотири угорські роти (361 солдат), що мали 36 гармат. Неподалік, біля с. Великі Лучки, отаборилися 13 тис. росіян. Після тижня перемовин 26 серпня 1849 р. замок здався. Наступного дня тут австрійці вивісили свій прапор, а замкові ключі росіяни відвезли у Санкт-Петербург. Придушення угорської революції коштувало Росії 12 тис. загиблих. Із них лише тисяча полягла в боях. Решта померли від холери та інших хвороб.

У жовтні 1849 р. у Відні реорганізували провінцію Угорщина. Кошицький воєнний округ розділили на три цивільні округи. «Руський округ» з центром в Ужгороді діяв до березня 1850 р. Головним адміністратором став барон Ігнац фон Віллец, а першим радником і начальником канцелярії Адольф Добрянський. Відомий діяч Олександр Духнович домігся тоді навчання народної мови в Пряшеві.

Від середини ХІХ ст. сперечалися, наскільки Закарпаття є споконвічною землею певної держави. Угорські націоналісти зачисляли край до «корони св. Стефана». Російська імперія теж обґрунтувала територіальні претензії.

Після дуалістичної угоди 1867 р. українські землі монархії Габсбургів, будучи в межах однієї держави, опинилися фактично в двох країнах, розділених адміністративними і митними бар'єрами. Галичина і Буковина безпосередньо підлягали Відню, а Закарпаття – Будапешту. Хоча перехід між ними був вільний, проте в Будапешті намагалися зупинити взаємні контакти українського населення по обидва боки Карпат. Так, привезені з Галичини і Буковини книжки, журнали, газети митники-угорці конфісковували. Проте ці видання потрапляли на Закарпаття.

За австро-угорського дуалізму Закарпаттям пройшовся каток мадяризації та провальної економічної політики Будапешта. Зарадити соціальній катастрофі мала «Верховинська акція» 1897 р. міністерського уповноваженого Едмунда Еґана. У краї розгорнули проекти, пов'язані з досту-

пом селянських господарств до придбання високопродуктивних корів, овець, коней, поширенням кролівництва, бджільництва, птахівництва, розвитком допоміжних домашніх промислів, кредитно-кооперативної справи.

У 1907 р. лідер угорських радикальних націоналістів, міністр освіти і культів граф Альберт Аппоньї ініціював схвалення дискримінаційного закону. У межах Угорщини й адміністративно підконтрольних їй земель (у рамках австро-угорського дуалізму) ліквідували національні школи і зменшили число ультраквіністичних – двомовних. Цей захід суголосний з російськими заборонами – Валуївський циркуляр 1863-го та Емський указ 1876 р., однак не зупинив просвітницької подвижницької праці «тихою сапою» місцевої інтелігенції, де виділявся Августин Волошин, педагог і священник, редактор і видавець.

У Будапешті українців Закарпаття в той час офіційно називали «угро-руським народом», «греко-католиками-мадярами», які з причин конфесійної приналежності («руської віри») ще не розмовляли угорською.

Усе це є предметом уважного вивчення в «Історії України» у 9 класі закладів загальної середньої освіти. А вже в розділах, присвячених українським землям у складі монархії Габсбургів наприкінці XVIII-XIX ст., розглядаються особливості національного руху, «Весна народів» у Галичині, на Буковині й Закарпатті, роль будителів і найперше О. Духновича⁵. Мовиться про історичну зумовленість української ідеї соборності – національної єдності.

Постать О. Духновича є символічною, та не для початку відліку важливого періоду. Національне відродження впродовж «довгого XIX століття» сколихнуло всю Європу,

⁵ Див.: Всесвітня історія. Історія України (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2022. 260 с.

особливо етноси (народи), розірвані політичними режимами. Час тоді для них протікав на різних швидкостях. Нероднаковість досягнутих результатів послужила предметом публічних політичних дискусій на Закарпатті пізніше – у 1920–1930-х рр., коли О. Духнович став уявним арбітром для двох етнополітичних орієнтацій: української та тутешняцько-русофільської.

Не обходилося без парадоксів. Покладена на музику квазінародна поезія «Підкарпатські русини, залиште глибокий сон», яка не належить, а тільки приписується О. Духновичу, між двома світовими війнами служила крайовим гімном. Написана вона складною штучною мовою ХІХ ст. – язичієм, або мішаниною слів церковно-слов'янської, української та російської мов.

Ще на початку ХХ ст. місцеві письменники не сягали далі горизонтів, окреслених будительством. Сюжети творів нагадували «малюнки з натури» з моралізаторством на матеріалах сільського життя. Однак уже язичіє витісняла народна мова. Свідченням тому є газета «Наука» (1897–1914), яку редагував отець Августин Волошин в Ужгороді.

До реального ж національного відродження українців Закарпаття призвело завершення Першої світової війни. На Міжвоєння припав розквіт закарпатської культури загалом. Водночас прийшли на місцеві терени мистецькі течії романтизму, реалізму і модернізму.

Як відомо, живу народну мову в Наддніпрянській Україні запровадив у художню літературу Іван Котляревський у 1798 р., у Галичині – Маркіян Шашкевич у 1837-му, на Буковині – Юрій Федькович у 1861-му, а на Закарпатті – Лука Дем'ян у 1920-му.

Ось так стисло про українське національне відродження на Закарпатті впродовж «довгого ХІХ століття». Повторюся, що цілком обґрунтовано йдеться про період від Андрія Бачинського до Августина Волошина, де проміжне, проте важливе місце посідає Олександр Духнович.